

Відгук

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Шугасвої Людмили Михайлівни на дисертацію Шадюк Тамари
Адамівни «Есенційний та екзистенційний модуси стражденності в
православ'ї: філософсько-релігієзнавчий аналіз», подану на здобуття
наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю
09.00.11 – релігієзнавство**

Релігієзнавчі дослідження православної традиції є надзвичайно актуальними для України. Культуротворчий фактор православ'я став визначальним для української традиції. Чи може православ'я бути впливовим позитивним фактором для української культурно-суспільної модернізації сьогодні? Це питання державної ваги, і для вирішення його важливо усвідомлювати не лише особливості історії православ'я в світі та Україні. Важливо знати всю православну традицію в її історичному та сучасному різноманітті. Так, сучасні українське та російське православ'я є різними культурними типами. І таке явище не є винятком. Свої особливості мають культурні типи грецького, грузинського, румунського, сербського і болгарського православ'я. Цілковито оригінальним стало оновлене православ'я російської еміграції в Європі й Америці. Особливу богословську культуру, екуменічно загострену та діалогічну, ліберальну й універсалістичну, створив Константинопольський патріархат у ХХ столітті. Оглядаючи різноманіття православної культури, релігієзнавці повинні ставити питання, які явища є загальноправославними та невід'ємними від традиції, а які є маргінальними проявами, характерними для тих чи інших контекстів. Загальне завдання систематичного вивчення православ'я як культурного феномену неможливе без релігієзнавчого аналізу всіх аспектів православної антропології. Однією із центральних тем православної антропології є тема стражденності, без якої неможливо адекватно уявити ні вчення про екзистенційну ситуацію людини, ні православне вчення про гріховність, ні православну етику чеснот, ні

теорію обоження. Те, що молоде покоління українських релігієзнавців звертається до таких тем як «Есенційний та екзистенційний модуси стражденності в православ'ї», – позитивне явище, яке заслуговує на повне схвалення.

Завдання, яке стояло перед Тамарою Шадюк надзвичайно складне. Як дати релігієзнавчо-філософський аналіз есенційних та екзистенційних модусів стражденності в православ'ї, не переходячи у царину богослов'я, – загалом важко уявити. Тамара Шадюк буквально проходить по межі з богословською рефлексією, але все ж таки дослідження залишається релігієзнавчим. Вдається це завдяки методології дослідження з виразним акцентом на герменевтику текстів і традицій. Ціною за збереження релігієзнавчої науковості стає певне перевантаження тексту описовістю. Але адекватний щодо предмету вивчення релігієзнавчий опис дозволяє проводити цікавий науковий аналіз. Застосовуючи після первинного герменевтичного досягнення смислу аналітичний і синтетичний методи, використовуючи діалектику есенційного й екзистенційного, Тамара Шадюк переконливо досягає релігієзнавчої наукової новизни.

Перший розділ «Стражденність як об'єкт релігієзнавчого аналізу та методологічні рефлексії» містить взірць чіткого релігієзнавчого розкриття теми, здійсненого на основі величезного масиву правильно відібраної літератури. Звичайно, дослідження було б більш глибоким і цікавим, якби Тамара Шадюк звернулася до англомовної та франкомовної літератури з обраної проблематики. На жаль, наші науковці ще не завжди здатні повноцінно вписуватися у загальноєвропейський контекст досліджень вже на рівні кандидатських робіт. Маємо надію, що в подальшому Тамара Шадюк заповнить цю прогалину, оскільки навички наукового аналізу, продемонстровані нею у першому розділі, дозволяють нам сміливо стверджувати, що перед нами зрілий науковець із власним голосом у релігієзнавстві.

Другий розділ «Ідея стражденності у смисловому полі православної культури» є центральним для дослідження. Величезний фактичний матеріал, різноманітні аспекти проблематики отримали всебічне висвітлення. У межах обраної методології Тамара Шадюк фактично вичерпала тему. Але все ж таки окремі виміри проблематики могли б відкритися дослідниці, якби вона йшла не лише від творіння та людини до Бога та Боголюдини. Якби існувала протилежна лінія кенотичного спрямування – від Бога до людини, то тема була б розкрита ще більш повно й глибоко, що ми конкретно покажемо у своїх зауваженнях.

Третій розділ «Стражденність в українській православної духовно-культурній традиції» справляє суперечливе враження. Підрозділ 3.1 «Ідея стражденності в контексті світоглядних релігійних засад давньоукраїнської святості» є малооригінальним, слідує основним установкам Т.Чайки та В.Горського, хоча тут можна було б сказати нове слово саме завдяки більш глибокому розумінню персоналістичних мотивів цієї традиції. Тут ми можемо вказати на дисертацію Олени Вдової про антропологію Кирила Туровського як приклад для подальших досліджень Тамари Шадюк. А ще кращим було б до матеріалу давньоруської антропології стражденності застосувати феноменологічний аналіз у дусі російських дослідників І. Кірсьберга (див. його монографію «Феноменологія життя. Старий завіт і перші християни») та А.Щеглова («Давньоруська ноуменальна космологія»). Підрозділ 3.2 «Есенційний та екзистенційний модули стражденності в українській православної антропології», навпаки, є глибоко оригінальним дослідженням, яке по-новому розкриває модерну традицію думки в академічній та неакадемічній православної думці. Особливо важливо, що російськомовна богословська думка вписується й у проблематику стражденності у загальне річище української філософсько-богословської традиції. Все це можливе не лише завдяки екзистенційному характеру української філософської культури. Важливо, що українська філософська

традиція і київська академічна теологія належать до загальної європейської культури.

На основі аналізу дисертаційного дослідження Шадюк Тамари Адамівни вимушені зробити кілька принципових зауважень:

1. На нашу думку, більш коректним було б вказати у назві роботи на модули стражденності у православній богословсько-філософській традиції, а не православ'ї. Адже знаходимо саме герменевтичний аналіз текстів, із деякими відсиланнями до різних контекстів, але відсутній аналіз феноменологічний. Також і українська думка, що аналізується у третьому розділі, є частиною загальної православної традиції у широкому її розумінні, але не частиною православ'я.

2. У сучасній західній літературі аналіз модусів стражденності в православній думці не обмежується лише антропологією та христологією, але розпочинається із проблеми страждань самого Бога. Як може страждати безпристрасний Бог? Найкращим прикладом такого роду аналізу є книга українсько-американського дослідника професора Павла Гаврилюка «Страждання безпристрасного Бога. Діалектика патристичної думки», видана в Оксфорді 2004 року. У названій праці осмислюються питання, наскільки співчуття Бога своєму творінню є стражданнями Трійці; яким чином Христос бере на себе страждання усіх людей, котрі йдуть шляхом спасіння; яким чином святі страждають за своїх учнів? Все це і дозволяє усвідомити просту річ: як безпристрасність, так і стражденність перш за все властиві Богові, а вже потім стають властивостями людини. Говорити, що страждання властиві лише людині й все це пов'язано із створеністю та розривом із Богом через гріхопадіння, – це занадто простий висновок. Достатньо звернутися до текстів Кирила Олександрійського чи Льва Карсавіна, щоб зрозуміти неповноту таких висновків дисертантки. Можна сказати, що Т. Шадюк прослідкувала лише основні есенційні й екзистенційні модули стражденності людини і Боголюдини у православній традиції, але випустила деякі цікаві та важливі модули, які здаються неосновними, але насправді

проливають світло на всю традицію. Адже якщо Бог є безпристрасним у своєму трансцендентному бутті у той час як люди переживають Голокост чи Голодомор, то такий Бог є антигуманним. Але якщо Бог у своєму трансцендентному бутті відкритий до страждань, співпереживань і навіть сам у певному сенсі страждає, залишаючись Богом та не втрачаючи Своєї трансцендентності, то такий Бог справді є любов'ю та може бути визнаний Богом у часи небувалих раніше есхатологічних страждань.

3. Викликає здивування відсутність порівнянь із католицькою і протестантською думкою. Теологія страждань розвинута в традиційному католицизмі та має прекрасні окремі взірці в сучасній думці Католицької церкви. Теологія страждань надзвичайно глибоко розкрита протестантськими мислителями ХХ століття. Релігієзнавчий аналіз не може обмежуватися лише описом і поясненням. Перефразовуючи класиків релігієзнавства, слід сказати так: якщо Ви знаєте лише одну релігійну традицію, то Ви не знаєте жодної. Компаративістика, хоча б коротка і побіжна, просто необхідна для розуміння есенційних та екзистенційних модусів стражденності у православ'ї для формування справді глибоких висновків дисертаційного дослідження.

4. На наш погляд, есенційні та екзистенційні модуси не просто єдині, але есенційні аспекти проявляються саме через екзистенційні, і це є специфікою православ'я. Як доводить Йоан Зізіулас, православ'я ніколи не знало теорій ані Божої, ані людської сутності, котрі не були б проявлені через особистості. Православ'я – тотально персоналістичне. І тому есенційний аспект завжди і у всьому проявлений через екзистенційний. Де-факто, дослідження Тамари Шадюк переконливо на величезному матеріалі доводить, що есенційний модус стражденності завжди проявляється через екзистенційний. І можна впевнено стверджувати про те, що традиційна патристична думка робить наголос на важливості есенційних вимірів стражденності, а сучасна більше звертає уваги на екзистенційні прояви стражденності.

5. Важливо, що і есенційні, й екзистенційні модуси стражденності для православної думки дані в аспекті діяльності. На це звертає увагу С. Хоружий, який всю православну антропологію характеризує як «енергійну» мовою богослов'я, або ж як діяльнісну мовою філософії. Стражденність належить до тих проявів діяльності, які, згідно з класифікацією Йоана Дамаскіна в «Джерелі знання», суміщають пасивність й активність, «патос» та «енергею». Такі активно-пасивні стани бувають різноманітними, але стражденність є пасивним переживанням, яке не позбавлене активності, але цілком пронизане нею, оскільки стражденність слід активно проживати у будь-якому випадку. І від особистості залежить лише те, чи буде вона проживати стражденність гідно чи негідно. Переживання стражденності в руслі особистого терпіння та універсальної жертвовності, людської надії і церковної любові дозволяє особистості сформувати особливий етос, який є не лише сумою чеснот, але і готовністю до зустрічі з іншими особистостями, що є принципово нескінченною відкритістю екзистенції до людей та Бога. І цей стан виступає готовністю людини до прийняття дару обоження. Такий стан – особлива вища форма «пасивності», в якій людина живе життя Бога, переживає активну пасивність вже не як співстраждання із Богом, а як емпатію радості й блаженства. У цьому стані свята особистість співстраждає людству та молиться за весь світ у стані містичного трепету. Усі ці аспекти Т. Шадюк слід було б проаналізувати на матеріалі творів Максима Сповідника та Йоанна Дамаскіна, тим паче що український дослідник Юрій Чорноморець звертався до відповідної проблематики у багатьох своїх роботах.

Висловлені зауваження, однак, не ставлять під сумнів ані саме дисертаційне дослідження, ані отримані наукові результати.

Дисертація є самостійним, творчим, оригінальним, завершеним дослідженням актуальної релігієзнавчо-філософської проблеми, яке виконано на професійному рівні й створює нові перспективи для українського релігієзнавства.

Дисертаційна робота Шадюк Тамари Адамівни «Есенційний та екзистенційний модули стражденності в православ'ї: філософсько-релігієзнавчий аналіз» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її авторка Шадюк Тамари Адамівни заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри
філософії Рівненського державного
гуманітарного університету**

Л. М. Шугаєва